

จกกวาฬที่ปนี : พุทธรธรมเพื่การจ้ดระเบียบสังคม

CAKKAVALADIPANI: BUDDHIST DHAMMA FOR SOCIALIZATION

พระองอาจ อาสโก (ปริวัติ)

บัวลี มณีแสน

ทองคำ ดวงขันเพ็ชร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

พระณัฐพงษ์ ญาณเมธี (ไกรเทพ)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาศกราช

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการวิเคราะห์วาทธรรมในคัมภีร์จกกวาฬที่ปนีว่า สามารถช่วยจัดระเบียบสังคมได้อย่างไร จากการค้นคว้าพบว่า คัมภีร์จกกวาฬที่ปนีมีหลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม สามารถสรุปได้ 3 วิธี คือ การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญสมาธิภาวนา สอดคล้องกับบุญกิริยาวัตถุหรือสิ่งที่ป็นที่ต้งแห่งการทำบุญ ในจักรวาลนี้มนุษย์โลกสามารถเลือกเองได้ว่าจะใช้ชีวิตในทุกคติภูมิหรือสุคติภูมิ คัมภีร์นี้ช่วยเปิดมุมมองให้เหล่าสัตว์ทั้งหลายออกแบบชีวิตของตนเองได้ ทำชั่วก็ตกนรก ทำดีก็ได้ขึ้นสวรรค์ ทำใจให้บริสุทธิ์ก็เข้าถึงนิพพานได้ トラบใดที่มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการทำบุญเป็นที่ยต้ง トラบนั้น ความปกติสุขก็จะยังคงอยู่ เมื่อประชาชนในสังคมมีความประพฤติที่ดี วาทธรรมของพระพุทธองค์ก็ช่วยผลักดันให้สังคมดีขึ้นเช่นเดียวกัน

คำสำคัญ: การให้ทาน, การรักษาศีล, การเจริญสมาธิภาวนา

Abstract

This academic article is about the analysis of Buddhist principles in the Cakkavaladipani scripture, how it can be socialized. From the research, it was found that the scripture Cakkavaladipani scripture had a principle that was used as a guideline for people's life in society which can be summarized in 3 ways: giving, preserving precepts, meditation praying in accordance with merit making. In this universe, the human beings can choose whether to live in heaven or hell. This scripture helps to open the perspective for all animals to design their own lives. Do evil then fall to hell, do good then move to heaven, and be pure then reach nirvana. Once men live by making merit intentionally, the true happiness

will remain. When people command good behavior, the discourse of Dharma push the society better as well.

Keywords: giving, preserving precepts, meditation praying

บทนำ

ปัจจุบันในประเทศไทยนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านสังคมและวัฒนธรรมรวมถึงเทคโนโลยี จึงทำให้สังคมมีปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาประชากรขาดการศึกษา เป็นต้น จนกระทั่งปัญหาดังกล่าวได้ขยายใหญ่เป็นปัญหาสังคมที่มีผลกระทบโดยตรงต่อสมาชิกในสังคม เกิดเป็นปัญหาว่า จะทำอย่างไรจึงจะทำให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เพื่อช่วยให้ทุกชีวิตในสังคมดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข และเพื่อปลูกฝังระเบียบวินัยให้กับประชาชนรับบทบาทหน้าที่ของตนเอง ด้วยการเรียนรู้หลักพุทธธรรมในฐานะพุทธศาสนิกชน ถือเป็นภาระหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ทุกภาคส่วนต้องร่วมมือโดยเสมอภาคกัน ความสำคัญของการเผยแผ่แนวคิดทางการเมืองที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องจกกวาทิปปนิ ทำให้เกิดอรรถประโยชน์มากมาย ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม ครอบครัว และสังคม เมื่อสังคมเจริญขึ้นสิ่งต่าง ๆ ก็เจริญขึ้นตาม เช่น เมื่อประชาชนเจริญสติมากขึ้น ย่อมส่งผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองด้วย เมื่อสังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยมากขึ้น พระพุทธศาสนาก็จะเป็นที่ยอมรับในสังคมโลกมากขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

สังคมที่ไม่มีคุณธรรมและจริยธรรม ย่อมส่งผลให้สังคมนั้นไร้ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เพราะการไม่มีที่ยึดเหนี่ยวเท่ากับสังคมนั้นขาดศูนย์กลาง เมื่อความสามัคคีเกิดขึ้นยาก ความเรียบร้อยในสังคมก็เกิดขึ้นยากเช่นกัน จะเห็นได้ว่าการจัดระเบียบทางสังคมนั้นอ่อนแอและขาดหลักธรรม มีการเอารัดเอาเปรียบและเบียดเบียนบุคคลอื่น ไม่รู้จักการให้ทาน ไม่แบ่งปันให้แก่บุคคลผู้ยากไร้กว่าตน แต่การเข้าถึงวาทธรรมของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะทำให้ลดการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น ช่วยตัดความโลภ ความอยากได้ ความยึดมั่นถือมั่น และเพิ่มพูนการรักษาศีลซึ่งเป็นความสุขที่ถาวรมากกว่า หลักพุทธธรรมเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ระเบียบทางสังคมดีขึ้น และยังช่วยในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขกายสบายใจ ด้วยเหตุนี้ การถอดความรู้จากวรรณกรรมจกกวาทิปปนิ จะช่วยให้ประชาชนกลัวการทำชั่ว ยำเกรงต่อบาป มุ่งเน้นการทำบุญ แล้วสังคมจะมีระเบียบและความสงบสุขสืบไป

ฉะนั้น การศึกษาหลักธรรมของพระพุทธองค์ และนำหลักธรรมนั้นมาประยุกต์ใช้เป็นสิ่งสำคัญมากในการจัดระเบียบทางสังคมแนวใหม่ ถือเป็นการนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางที่เหมาะสมและถูกต้อง อาทิ การให้ทาน รักษาศีล และการทำสมาธิภาวนา การทำจิตใจให้ปล่อยวางจากเรื่องราวทั้งหมดที่เข้ามาในชีวิต การไม่

ยึดมั่นถือมั่นเอาสิ่งเหล่านี้ ช่วยให้ผ่อนคลายไม่เครียดไปกับการยึดติดสิ่งเหล่านั้น ฉะนั้น หลักธรรมเหล่านี้จึงมีความสำคัญต่อสังคมในปัจจุบันอย่างมาก ดังนั้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดระเบียบทางสังคม ที่สอดคล้องในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องจกกวาฬที่ปณี เป็นการพรรณนาแบบอุปนัย (Inductive) ที่ศึกษาเฉพาะบางหลักธรรมที่สอดคล้อง หรือสามารถนำไปวิเคราะห์เพิ่มเติมต่อจากประเด็นที่ศึกษาได้ด้วย

เนื้อหา

คำว่า จกกวาฬที่ปณี อธิบายใน จกกวาฬที่ปณี กัณฑ์ที่ 1 จกกวาฬสรูปาธิทิตุโส กล่าวไว้ว่า จกกวาฬ หมายถึง สถานที่ที่เรียกกันว่า จกกวาฬ เพราะวิเคราะห์ตามรากศัพท์ย่อมผันไปราวกะจกร อธิบายว่า เคลื่อนไป คือ หมุนไปราวกะล้อของรถ คือ ย่อมเป็นวงกลมราวกะล้อรถ ส่วนคำว่า ที่ปณี มาจากคำว่า ทิป ธาตุ แปลว่า ส่องสว่าง ทำให้เกิดแสงสว่าง จุดไฟ ส่องแสง มีแสงสดใส สำเร็จรูปเป็น ที่ปณี แปลว่า การอธิบาย อรรถาธิบาย ดังนั้น คำว่า ที่ปณี จึงมีความหมายโดยกว้างว่าหมายถึง การอธิบาย และจกกวาฬ คือ โลกธาตุ เหตุที่โลกธาตุเรียกว่า จกกวาฬ เพราะถูกภูเขาจกกวาฬที่คล้ายกับวงรอบของกงรถแวดล้อมไว้โดยรอบ

คัมภีร์อุปัชฌายอรรถาธิบายความหมายทางอภิปรายว่า พุทฺทมณ คือ จกกวาฬและทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสังขาร คือ จกกวาฬที่ไม่เสื่อมสลายและไม่ปรากฏรูป หรือประจักษ์ภาวะ คือ จกกวาฬที่เสื่อมสลายและปรากฏรูป บุคคลใดก็ตามที่กลายเป็นผู้รู้แจ้ง บุคคลนั้นย่อมค้นพบจกกวาฬสังขาร หรือ พุทฺทมณ หรือ อาตมณ ในหัวใจของตนเอง และเมื่อถึงตอนนั้นกาลเวลาก็ไม่มีความหมายอันใด และจกกวาฬสังขารดำรงอยู่ก่อนการเริ่มต้นกาลเวลา อยู่ทั้งในและนอกจกกวาฬ ปรากฏการณ์จกกวาฬในทางพุทธศาสนา หมายถึง อาณาเขตอันประกอบด้วยสรรพสิ่งอันมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจกกวาฬ เขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่ 4 ทวีป ทวีปน้อยสองพันทวีป และมหาสมุทร โดยมีเขาจกกวาฬล้อมรอบ เรียกว่า จกกวาฬหนึ่งหรือโลกธาตุหนึ่ง และหมายรวมถึง สวรรคภูมิ นรกภูมิ พระจันทร์และพระอาทิตย์

ในทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นิยามศัพท์และความหมายของคำว่า จกกวาฬ ออกเป็น 2 แบบ คือ อธิบายเฉพาะคำว่าจกกวาฬ และอธิบายศัพท์ที่เป็นความรวมและมีความสัมพันธ์กันเป็นจกกวาฬ โลก สรรพสิ่ง และชีวิต คือ อวกาศ การกำเนิดทั้งที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่าและที่มองไม่เห็นครอบคลุมทุกสิ่ง ส่วนที่เป็นความรวมและมีความสัมพันธ์กันเป็นจกกวาฬ โลก สรรพสิ่ง และชีวิต หมายถึง สิ่งปกติธรรมดาที่เป็นไปตามที่ปรากฏให้เห็น ซึ่งไม่อาจแยกจากผู้สังเกตและสิ่งที่ถูกสังเกตออกจากกัน ทั้งหมดนี้ประกอบด้วยสสารและพลังงานที่ห่อหุ้มด้วยอวกาศ 3 มิติ และเวลา 1 มิติ เป็น 4 มิติ โดยสัมพันธ์กับสนามของแรงในธรรมชาติ (ชัชนะ ปิ่นเงิน, 2560)

ต้นฉบับเอกสารใบลานคัมภีร์จักกวางทปิณีปัจจุบันพบว่า มีอยู่ทั้งสิ้น 19 ฉบับ จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี 4 ฉบับ ได้แก่ ฉบับวัดบุพพาราม จ.ศ. 900 ฉบับวัดพระสิงห์ จ.ศ. 1170 ฉบับวัดสูงเม่น จ.ศ. 1195 และฉบับวัดช้างค้ำ จ.ศ. 1231 ส่วนฉบับที่จารด้วยอักษรขอมไทย ภาษาบาลี 15 ฉบับ ได้แก่ ฉบับวัดบวรนิเวศวิหาร 2 ฉบับ และฉบับหอสมุดวชิรญาณ 13 ฉบับ (สตฺยณ จังกาจิตต์, 2520)

ผู้แต่งคัมภีร์จักกวางทปิณี คือ พระสิริมังคลาจารย์ เป็นภิกษุชาวเชียงใหม่ มีชีวิตอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ในสมัยเดียวกันกับพระรัตนปัญญาเถระผู้แต่งชินกาลมาลีปกรณ์ และพระโพธิรังสีผู้แต่งจามเทวีวงศ์และสิทธิคณิทาน รองอำมาตย์โท ชุ่ม ณ บางช้าง กล่าวถึงประวัติของพระสิริมังคลาจารย์ไว้ว่า ชื่อเดิมของพระมหาสิริมังคลาจารย์ คือ ศรีพิงเมือง ถูตามนิมิตว่าในวันคลอดเกิดพายุใหญ่พัดบ้านพังลง มารดาจึงไปอาศัยใต้ต้นโพธิ์หลบพายุและคลอดที่นั่น บิดาจึงตั้งชื่อว่า ศรีพิงเมือง ต่อมาได้บรรพชาเป็นสามเณร และขอให้ชาวบ้านสร้างวัดเวฬุวันให้ (ตั้งอยู่ในบริเวณไฟ 9 กอ ชาวบ้านเรียกชื่อวัดนี้ว่า วัดไฟเก้ากอ) เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุ มีชื่อฉายาว่า สิริมงคล และได้จำพรรษาอยู่ที่วัดนี้ ในสมัยเจ้าเมืองแก้วทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอดหรือวัดต้นขุ่น) และทรงตั้งสมณศักดิ์ให้ตามชื่อฉายาเดิม ต่อมาภายหลังได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบุพพาราม (วัดสวนดอก) จนกระทั่งมรณภาพ ต่อมาปี พ.ศ. 2468 ได้มีผู้พบกุของพระสิริมังคลาจารย์อยู่บริเวณไม้ห่างจากวัดสวนดอกนัก ที่ภูมิคำจารึกว่า “อัฐิพระสิริมังคลาจารย์” และในปี พ.ศ. 2470 ชาวบ้านได้รื้อกุนี้ทิ้งลงเสีย เหตุเพราะว่าอยู่ในบริเวณสวนของชาวบ้าน แล้วขายให้แก่สนามบินเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

ข้อความท้ายหนังสือใบลานเรื่องเวสสันดรทปิณี จักกวางทปิณี และสังขยาปกาสฎีกา กล่าวว่า พระสิริมังคลาจารย์ยังคงจำพรรษาอยู่ที่วัดสวนขวัญ ปัจจุบันวัดนี้มีชื่อใหม่ว่า วัดต่าหนัก อยู่ที่ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับเรื่องมัจฉลตทปิณีกล่าวว่า ท่านพำนักอยู่ที่สุญญาคาร อยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศใต้ 4 กิโลเมตร ประวัติผลงานของพระสิริมังคลาจารย์กล่าวไว้ในตอนท้ายเรื่องเวสสันดรทปิณี ซึ่งถือว่าเป็นงานเรื่องแรกว่า แต่งเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2060 ในสมัยพระเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) ขณะที่ดำรงตำแหน่งทางสงฆ์เป็นมหาเถระ และจำพรรษาอยู่ที่วัดสวนขวัญ (วัดเวฬุวนารามหรือวัดเวฬุวันวิหาร) อยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัด และเป็นทีประดิษฐานพระสิงห์ เชื่อว่าหนังสือมัจฉลตทปิณีเป็นงานเรื่องสุดท้ายของท่าน ในช่วงระยะเวลา 7 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2060-2067 นั้น พระสิริมังคลาจารย์ได้แต่งหนังสือสำคัญไว้ 4 เรื่อง คือ

1) เวสสันดรทปิณี เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2060 ในรัชกาลพระเมืองแก้ว เป็นคัมภีร์ประเภททปิณี คือ คำอธิบายเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์ ออกไปอย่างพิสดาร และอ้างอิงหนังสือประกอบถึง 90 คัมภีร์

2) จักกวาฬทีปนี เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063 กล่าวถึงจักรวาลหรือโลกธาตุ พรรณนาถึงภูมิที่เกิดของสัตว์ทั้งหลาย

3) สังขยาปกาสุกิกา เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2063 เพื่ออธิบายคัมภีร์สังขยาปกาสะ ซึ่งพระญาณวิลาสเถระชาวเขียงใหม่รจนาเมื่อ พ.ศ. 2059 มีจำนวน 2 ผูก

4) มังคลัตถทีปนี เสร็จเมื่อ พ.ศ. 2067 เพื่ออธิบายความในมงคลสูตร ที่ปรากฏในขุททกปาฐะและสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มอรรรกกถาชื่อ ปรมัตถโชติกา ซึ่งพระพุทโธเสแต่่ง

สาเหตุของการแต่งจักกวาฬทีปนีก็เพื่ออธิบายเรื่องราวทั้งหมดที่เกี่ยวกับจักรวาลตามที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์เรื่องต่าง ๆ เช่นในพระไตรปิฎก และนำมารวบรวมเข้าไว้ด้วยกันเพื่อความสะดวกในการค้นคว้าหลักฐาน เนื่องเพราะคัมภีร์ต่าง ๆ ที่อธิบายเรื่องของจักรวาลนั้นไม่ตรงกัน ดังนั้น พระสิริมังคลาจารย์จึงได้แต่งเรื่องจักกวาฬทีปนีนี้เพื่อเป็นการชำระเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจักรวาลให้ถูกต้องและตรงกับพระไตรปิฎก โดยแต่งเป็นร้อยแก้วภาษาบาลี มีคาถาบาลีแทรก พร้อมทั้งรวบรวมคำอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัจักรวาลในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์ต่าง ๆ มารวบรวมไว้ด้วยกัน ตลอดจนแสดงข้อความนั้น ๆ และคำวิจารณ์

เป้าหมายของการแต่ง พระสิริมังคลาจารย์ ได้ระบุเป้าหมายของการแต่งคัมภีร์จักกวาฬทีปนีไว้ในคำาถาตอนต้นภายหลังบทปณามคำาว่า “เมื่อประมวลข้อความ อันเป็นสาระที่พึงศึกษาค้นคว้าในคัมภีร์ต่าง ๆ แล้ว ข้าพเจ้าจักรจนาคัมภีร์จักกวาฬทีปนีเพื่อความรู้ที่ดี” ข้อความในคำาถานี้ แสดงเป้าหมายของการแต่งคัมภีร์จักกวาฬทีปนีว่่า เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องจักรวาลอย่างดี คือ อย่างถูกต้องละเอียดชัดเจน โดยการศึกษาเปรียบเทียบสาระของเรื่องจักรวาลที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งหมายถึงรวมทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์โลกศาสตร์ และคัมภีร์ปกรณ์พิเศษอื่น ๆ นอกจากเป้าหมายด้านสาระแล้ว พระสิริมังคลาจารย์ยังได้ระบุเป้าหมายของการแต่งในด้านธรรม ที่หวังในอาานิสงส์แห่งการแต่งคัมภีร์พระพุทศาสนา ยังให้ท่านและสรรพสัตว์ต่าง ๆ ประสบความดีงามของชีวิต ตามคติพระพุทศาสนา เช่น เป็นผู้มปัญหา ได้คบคนดี ได้ศึกษาธรรม และที่สุดได้บรรลุธรรมสูงสุด คือ พระนิพพาน ทั้งนี้ ท่านยังได้เน้นความหวังที่จะให้สังคมในปัจจุบันของท่าน เป็นสังคมที่ดี ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารสมบูรณ์ และพระมหากษัตริย์ปกครองประชาชนโดยธรรม (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2533)

เนื้อหาของคัมภีร์จักกวาฬทีปนี มีอิทธิพลต่องานพุทศิลป์ไทย เป็นต้นแบบทางความคิดในการถ่ายทอดความเชื่อออกมาเป็นสัญลักษณ์ ส่งผลสู่การนำมาสร้างให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ทั้งในงานศิลปกรรม ที่เรียกว่างานพุทศิลป์ งานวรรณกรรม ที่มีเป้าหมายสูงสุดในการถ่ายทอด คือ สร้างหนทางเพื่อนำไปสู่พระนิพพาน (ชปนะ ปิ่นเงิน, 2560) นอกจากนี้ยังมี

อิทธิพลต่อความเชื่อ เช่น ความเชื่อในเรื่องเทวดา จนก่อให้เกิดวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทวดา เช่น เทวดาที่ปรากฏตามสิ่งปลูกสร้าง ตราสัญลักษณ์สถานที่ เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับเทวดายังได้ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางศีลธรรมระหว่างเทวดากับมนุษย์ จนก่อให้เกิดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตที่ดีงาม ที่สืบเนื่องมาจากเทวดา โดยอาศัยทางคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคัมภีร์จักกาวททีปนี (พระจักรกฤษณ์ ธีรธมโม, 2558)

เนื้อหาของจักกาวททีปนีแบ่งออกเป็น 6 กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์แยกเนื้อหาออกจากกัน โดยอาศัยเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์ทั้งหลายที่กล่าวถึงจักรวาลเป็นหลัก ดังนี้ คือ

กัณฑ์ที่ 1 : จักกาวทสรูปาตินิทเทโส แสดงรูปจักรวาลเป็นต้น เป็นการกล่าวถึงความเป็นมาในเบื้องต้นเกี่ยวกับจักรวาลและโลก

กัณฑ์ที่ 2 : ปพพตนิทเทโส การชี้แจงเรื่องภูเข ขนาด รูปสัณฐาน ได้แก่ เขาสิเนรุราช ยุคนธร ป่าหิมพานต์ และเขาจักรวาล

กัณฑ์ที่ 3 : ชลาสนิทเทโส แสดงแหล่งน้ำ กล่าวถึงสระและแม่น้ำน้อยใหญ่ต่าง ๆ ได้แก่ มหาสมุทร สระ และชลาลัย 20 ประเภท

กัณฑ์ที่ 4 : ทิปนิทเทโส การชี้แจงเรื่องทวีป กล่าวถึงทวีปต่าง ๆ โดยกล่าวว่าทวีป มี 4 ทวีป แต่พรรณนาเพียงชมพูทวีป และอุตตรกุรุทวีป

กัณฑ์ที่ 5 : ภูมินิทเทโส การชี้แจงเรื่องภูมิ มีนिरยเภทถา แบ่งเป็นการอธิบายเรื่องนรก ชุมต่าง ๆ กล่าวถึงมหานรก อสุสนรก โลกัณตนรก อธิบายในแนวทางภูมิศาสตร์ กล่าวถึงดิรัจฉานกถา คือความเป็นไปของสัตว์ดิรัจฉาน เปตวิสัยกถา กล่าวถึงความเป็นไปของเปรต เทวภูมิกถา กล่าวถึงเทวภูมิสถานต่าง ๆ

กัณฑ์ที่ 6 : ปกิณณกวินิจฺฉโย วินิจฺฉยเรื่องปกิณกะ กล่าวถึงอายุในโลกแบ่งเป็นมนุษย์ เทวดา นรก และอายุปกิณกะ กล่าวถึงเรื่องอาหาร ภูมิย่อย รุกขเทวดา โลก โลกธาตุ และอนันตกถา (สุนทรี โชติติลิก, 2554)

สรุปได้ว่า จักกาวททีปนีเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ที่มีวิธีการอ้างอิงถึงที่มาจากจากคัมภีร์ต่าง ๆ การอธิบาย การวิเคราะห์ศัพท์ เนื้อหาในจักกาวททีปนีแสดงถึงความเชื่อเรื่องจักรวาลที่มีมาแต่โบราณ ทำให้รู้ถึงแนวความคิด และปรัชญาในเรื่องจักรวาลที่คนในสมัยก่อนได้พยายามอธิบายไว้ เรื่องที่กล่าวไว้ในคัมภีร์นี้ถือได้ว่าเป็นต้นแบบทางความคิดพุทธสัญลักษณ์ล้านนา ที่พบทั้งในวรรณกรรมต่าง ๆ งานด้านศิลปกรรม ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน ที่มีเป้าหมายสูงสุดตามคติทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน

วิเคราะห์คัมภีร์จกกวาทปิณี : วาธรรมเพื่อการจัดระเบียบสังคม

การจัดระเบียบทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา มาจากกรอบความคิดที่ต้องการศึกษาแนวคิดทางการปกครอง หรือการบริหารในพระไตรปิฎกนั่นเอง คำว่า แนวคิด หรือ ทฤษฎี คือความเห็นอย่างหนึ่งซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า ทิฏฐิ คำว่า ทฤษฎี หรือ ทิฏฐิ เป็นคำกลาง ๆ กล่าวคือ เป็นคำที่อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ตามความรู้ความเข้าใจของผู้แสดงความคิดเห็น ที่แสดงออกมาโดยสอดคล้องกับกฎแห่งความจริง ซึ่งสามารถนำไปพิสูจน์ทดลองเพื่อหาคุณค่าแห่งความจริงและความเชื่อมั่น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ หรือ สัมมาทฤษฎี ในทางตรงข้ามความคิดเห็นหรือความรู้ใด ๆ ก็ตาม ที่ไม่สอดคล้องกับกฎแห่งความจริง เมื่อนำไปพิสูจน์หรือไปทดลองปฏิบัติแล้ว จะไม่บังเกิดผลให้เป็นคุณค่าที่ดี และไม่ส่งเสริมการพัฒนาหรือความก้าวหน้า พระพุทธศาสนาเรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ หรือ มิจฉาทฤษฎี ดังนั้น สังคมที่ดีต้องมีกติกา และคนในสังคมต้องรักษากฎกันนั้น จะได้รับความยุติธรรมจากกฎหมายเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ความมีศีลและรักษาระเบียบวินัยเหมือนกัน จึงถือเป็นหลักสำคัญ ตัวอย่างเช่น หลักทิสสามัญญตา คือ มีทิส หรือ ทิฏฐิ มีความเห็น มีความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการ อุดมการณ์ และอุดมคติที่ร่วมกันหรือสอดคล้องกัน คนในสังคมประชาธิปไตยนี้ อย่างน้อยต้องมีความเห็นความเข้าใจและความเชื่อมั่นในหลักการประชาธิปไตยร่วมกัน เริ่มแต่ยอมรับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ถ้าจะให้เป็ประชาธิปไตยที่ดี ก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจในแก่นแท้ของประชาธิปไตย อย่างน้อยก็เข้าใจเรื่องเสรีภาพ คำว่า เสรีภาพ ในแนวทางพระพุทธศาสนา คือ คนที่มีจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา

ในการจัดระเบียบทางสังคมหรือบริหารจัดการในส่วนต่าง ๆ ของบ้านเมือง ผู้ปกครองจะต้องมีหลักธรรมในการบริหารบ้านเมืองไปในทางที่ถูกที่ควร และใช้หลักจริยธรรมและคุณธรรมเข้ามาเสริมเพื่อให้เกิดความยุติธรรมกับผู้ที่ถูกปกครอง เพื่อไม่ให้ผู้ปกครองนั้นเอารัดเอาเปรียบประชาชนผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง (Sarkisyanz, Manuel, 1965) เมื่อผู้นำหรือผู้มีอำนาจใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ก็จะก่อให้เกิดผลเสียต่อระเบียบทางสังคม ดังนั้นหลักธรรมที่ได้กล่าวมาข้างต้น จึงเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดระเบียบทางสังคมในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้ามาใช้เพื่อให้ผู้คนนั้น ได้เข้าใจและรู้จักคุณธรรมจริยธรรมที่ดีงามและถูกต้อง ในการนำเอามาใช้บริหารจัดการสังคมใหม่ จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมในจกกวาทปิณีเป็นหลักธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่ในคัมภีร์นี้ และเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงอนุเคราะห์สังคมด้วยดีเสมอมา ถือเป็นการนำความเชื่อไปสู่โลกียธรรม คณะผู้เขียนสามารถวิเคราะห์คัมภีร์จกกวาทปิณีใน 2 กรณี ดังนี้

1. หลักธรรมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคมมี 3 ประการ ได้แก่ 1) การให้ทาน 2) การรักษาเบญจศีล และ 3) การ

ปฏิบัติสมาธิภาวนา ซึ่งสอดคล้องกับบุญกิริยาวัตถุ หมายถึง สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ มี 3 ประการ คือ

1.1 ทานมัย หมายถึง การให้ทานเป็นหลักธรรมข้อหนึ่งที่ปรากฏในสังคหวัตถุ ในพจนานุกรมได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง เรื่องสังเคราะห์กัน คุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้ หลักการสังเคราะห์ คือ ช่วยเหลือกันและกัน ยึดเหนี่ยวใจกันไว้และเป็นเครื่องเกาะกุมประสานโลกคือสังคมแห่งหมู่สัตว์ไว้มี 4 อย่าง คือ 1) ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน 2) ปิยวาจา พูดจาน่ารัก น่านิยมนับถือ 3) อัตถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ 4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ เช่น ไม่ถือตัว รวมสุขร่วมทุกข์กัน เป็นต้น ผู้แต่งคัมภีร์จกกวาทปิณีเน้นให้อ่านทำความเข้าใจ โดยเฉพาะการทำบุญในพระพุทธศาสนา จะได้านิสงส์มากที่สุดและทำได้ง่ายที่สุด เพราะส่วนใหญ่เป็นสาธารณะประโยชน์และการอุปถัมภ์สถาบันสงฆ์ เพื่อเป็นแบบอย่างต่อพฤติกรรมของคนในสังคม

1.2 สิลมัย หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความเรียบร้อย ความดีงาม ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกาย วาจา การรักษาศีลเป็นการจัดระเบียบร่างกายให้เรียบร้อย เมื่อผู้คนในสังคมมีความประพฤติสงบเสถียร ภาพรวมของสังคมปราศจากการขัดแย้ง ในจกกวาทปิณีมีหลักธรรมเกี่ยวกับการรักษาศีลนั้นคือ ศีล 5 ข้อ ได้แก่

1.2.1 การรักษาศีลข้อที่ 1 ในคัมภีร์จกกวาทปิณีมุ่งแสดงหลักธรรมให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์มากที่สุด เพราะการฆ่าสัตว์จะสร้างบาปกรรมไม่รู้จบ ความสมบูรณ์ของการฆ่าขึ้นกับคุณสมบัติของผู้ที่ถูกฆ่า และความพยายามที่ใช้ โดยเฉพาะการฆ่าที่ใช้ความพยายามมาก ใช้เวลาวางแผนและเตรียมการเป็นเวลานาน ก็จะเป็นบาปมาก เพราะจิตจะต้องมีกำลังมาก และต้องเสพอารมณ์นั้นเป็นเวลานาน หรือการฆ่าสัตว์ใหญ่เป็นบาปมากกว่าการฆ่าสัตว์เล็ก เพราะต้องใช้ความพยายามมากกว่า ยิ่งผู้ถูกฆ่านั้นมีศีลธรรมมาก ก็จะเป็นบาปมาก ยิ่งผู้ถูกฆ่านั้นมีบุญคุณต่อผู้ฆ่ามาก ก็ยิ่งเป็นบาปมาก การฆ่าที่เป็นบาปมากเป็นพิเศษคือ การฆ่าบิดา มารดาของตน และการฆ่าพระอรหันต์

1.2.2 การรักษาศีลข้อที่ 2 ข้อนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการลักขโมยโดยตรงเท่านั้น การลักขโมยโดยอ้อม การฉ้อโกง ก็จัดว่าผิดศีลข้อนี้เช่นกัน ตัวอย่าง การทำให้เขาเสียประโยชน์ที่เขาพึงได้ เช่น เขาซื้อสินค้า 1 กิโลกรัม แต่ตักเพียง 0.9 กิโลกรัม ก็หมายความว่า เราได้ขโมยสินค้านั้นจากลูกค้ามา 0.1 กิโลกรัม นอกจากนี้ การเลียงภาชีอากรต่าง ๆ ที่เราจะต้องจ่ายให้รัฐ ก็เป็นเหมือนการที่เราขโมยเงินส่วนนั้นจากรัฐเช่นกัน เพราะทำให้รัฐขาดเงินในส่วนนั้นไป เป็นต้น

1.2.3 การรักษาศีล ข้อที่ 3 ในจกกวาทปิณีกล่าวถึงการประพฤติดินในกาม ส่งผลให้ชายหญิงเมื่อตายจากโลกมนุษย์ ต้องไปบังเกิดในทุคติภูมิ บาปกรรมที่เกิดขึ้น

จะมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น การล่วงเกินผู้ที่ไม่ยินยอมพร้อมใจ ย่อมมีโทษมากกว่าการล่วงละเมิดผู้ที่มีความยินยอม หรือยินดีด้วยกันทั้งสองฝ่าย การล่วงเกินผู้ที่มีศีลธรรมมาก เช่น พระอรหันต์ ย่อมมีโทษมากกว่าการล่วงละเมิดผู้ไม่มีศีลธรรม

1.2.4 การรักษาศีล ข้อที่ 4 ในจกกวาทิปปินีมุ่งจูงใจให้รักษาศีลข้อมุสาวาท แล้วจะได้รับผลตอบแทนดี การกระทำที่ถือว่าผิดศีลข้อนี้อย่างสมบูรณ์ จะต้องมียกประกอบ ดังนี้ 1) เรื่องราวนั้นไม่เป็นความจริง 2) มีจิตคิดจะมุสา มีเจตนาที่จะโกหกหลอกลวง 3) พยายามด้วยกายหรือวาจาหรือวิธีการใด ๆ เพื่อจะให้ผู้อื่นเชื่อตามเรื่องราวนั้น 4) ผู้อื่นเชื่อตามเรื่องราวนั้น

1.2.5 การรักษาศีลข้อที่ 5 จกกวาทิปปินีแสดงหลักธรรมเพื่อรักษาศีลทางกาย วาจาให้เรียบร้อย เพื่อให้ประชาชนเกรงกลัวการทำความบาป และจะทำให้สังคมมีความสงบ ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับการผิดศีลข้อที่ 5 นี้ จัดว่าเป็นอันตรายมาก เพราะทำให้ขาดสติ เมื่อขาดสติแล้วการทำผิดทุกชนิดก็จะตามได้ง่าย นอกจากนี้ ยังจะทำให้ต้องเสียทรัพย์ไปโดยไม่จำเป็น ทั้งเสี่ยงต่อเหตุเภทภัยทั้งหลาย และยังเป็นอันตรายต่อสุขภาพอีกด้วย ฉะนั้น การรักษาศีลเป็นกลวิธีโน้มน้าวใจให้ประชาชนสำรวมกาย วาจาของตนให้สงบเรียบร้อย ในจกกวาทิปปินีได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลว่า จะเป็นผู้ที่เทวดาสรรเสริญ เพราะเทวดาเห็นว่าเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติ เกิดอานิสงส์ให้ขึ้นสวรรค์ได้

1.3 การปฏิบัติสมาธิภาวนา

การปฏิบัติสมาธิภาวนา หมายถึง การทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ การฝึกอบรมตามหลักพระพุทธศาสนามี 2 อย่างคือ 1) สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ 2) วิปัสสนาภาวนา อบรมปัญญาให้เกิดความเข้าใจตามความเป็นจริง ในจกกวาทิปปินีแสดงให้เห็นการเจริญภาวนาเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งเป็นการปฏิบัติตนที่ประชาชนสามารถเรียนรู้และฝึกฝนได้ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นหนทางหลุดพ้น จกกวาทิปปินีแสดงหลักธรรมให้คนในสังคมปฏิบัติ เพราะเป็นการรักษาศีลด้วยตนเอง และเป็นวิธีการควบคุมตนเองได้ดีที่สุด เพราะผู้ที่ฝึกตนอยู่ในการภาวนา ย่อมเป็นผู้มีสติ จึงไม่ก่อความเดือดร้อนให้กับสังคม

2. หลักธรรมเพื่อให้ผู้ปกครองสืบทอดพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาจกกวาทิปปินี ได้รับรู้หลักธรรมของผู้ปกครองที่ควรทำ 3 ประการ ได้แก่ การสืบทอด ยอมรับ และเผยแผ่พระพุทธศาสนา คัมภีร์นี้แนะนำหน้าที่ที่ผู้ปกครองต้องรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เพราะเมื่อกษัตริย์และราชกุมารเป็นพุทธศาสนิกชน กษัตริย์ในฐานะผู้นำต้องทำหน้าที่เป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา หากผู้ปกครองต้องการให้ประชาชนประพฤติตามหลักธรรมที่ต้องการ วิธีการที่ดีที่สุด คือ การประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีตามแนวทาง

พระพุทธศาสนา เมื่อครั้งอดีตในลังกาทวีป มีพระราชผู้ทรงพระราชศรัทธา แต่พระราชพระองค์นั้น ทรงปรารถนาจะเสวยเนื่อนกกระหา หากทรงพระดำริต่อเหล่าขุนนางว่าเราปรารถนาจะเคี้ยวกินเนื่อนกกระหาที่ย่างด้วยถ่านเพลิง ถ้าฟังพูดอย่างนี้ ขุนนางทั้งหลายจึงกระทำการกึ่งเนื่อนกกระหาในที่ประมาณ 1 โยชน์โดยรอบ จึงทรงอดกลั้นความอยากที่บังเกิดเสียทรงยับยั้งไว้ถึง 3 ปี เพราะทรงมีศีล จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมของผู้นำที่ควรนำมาเป็นแบบอย่าง คือ การประพฤตินั้นเว้นจากการฆ่าสัตว์ นอกจากนี้ อุดมการณ์ของพระราชที่ดีเมื่อรู้ว่าตนไม่มีศักยภาพพอในการบริหาร จึงควรสละอำนาจเพื่อให้ผู้ที่มีศักยภาพจะเห็นได้ว่า หลักธรรมในจกกวาทปิปปนีมุ่งแสดงหลักธรรมให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา 3 ประการ คือ การให้ทาน การรักษาศีล และการปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อรักษาความประพฤติของตนเองให้สงบเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนหรือเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเมื่อประชาชนทุกคนในสังคมมีความประพฤติดี สังคมย่อมดีขึ้นเช่นเดียวกัน

การศึกษาจกกวาทปิปปนีแสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องจักรวาลและโลกในทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถจำแนกโลกออกเป็น 3 ประเภท คือ โลกาสโลก สังขารโลก และสัตว์โลก ที่ประกอบไปด้วยภูมิตั้งแต่ต่ำสุดไปถึงสูงสุด ได้แก่ นรก ติรัจฉาน เปรต อสุรกาย มนุษย์ เทวดาและพรหม นอกจากนี้การศึกษาการดำรงชีวิตในแต่ละภพภูมิ สะท้อนให้เห็นทัศนคติของผู้แต่งที่มองว่า โลก คือ ความทุกข์ เพราะสรรพชีวิตในทุกภูมิมีการพลัดพรากและความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ฉะนั้น วิธีที่จะดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง คือ การมุ่งเข้าสู่นิพพาน แต่การเข้าสู่นิพพานเป็นเรื่องที่ไม่สามารถสอนให้เข้าถึงได้ด้วยการอ่านคัมภีร์ แต่จะต้องปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะบรรลุผล (พระมหากฤตวิทย์ อธิฐานโน (สนธิสุข), 2548) ด้วยเหตุนี้ วรรณคดีพุทธศาสนามีจุดประสงค์ที่จะชักจูงผู้อ่านให้เข้าถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยละเว้นความชั่ว มุ่งทำแต่ความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว ภาวะหลักที่ผู้แต่งวรรณคดีแสดงจึงมักจะเป็นความน่าเกรงกลัว (ภัยะ) ในคัมภีร์จกกวาทปิปปนีได้พรรณาน้ำเนื่อหาที่สร้างความรู้สึกสยดสยองในทุกคติภูมิจนเกิดจินตภาพ เพื่อให้ผู้อ่านรู้สึกไม่อยากจะสบสิ่งชั่วร้ายตามที่อธิบายไว้ ส่งผลให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่จะหลีกเลี่ยงการทำความชั่ว เพราะกลัวความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นกับตนตามที่ปรากฏในคัมภีร์

สรุป

หลักธรรมในคัมภีร์จกกวาทปิปปนี สามารถจำแนกหลักธรรมได้ 2 แนวทาง คือ 1) หลักธรรมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยมุ่งแสดงหลักธรรมให้สมาชิกในสังคมได้รู้จักการให้ทาน การรักษาศีล และการปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อให้สังคมเกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับผลของการกระทำต่าง ๆ คือรู้จักบาปบุญ และ 2) หลักธรรมเพื่อให้ผู้ปกครองสืบทอดพระพุทธศาสนา ด้วยการที่ผู้ปกครองปฏิบัติตนตามครรลองคลองธรรม เป็นแบบอย่างที่ดี

เพื่อให้สมาชิกในสังคมปฏิบัติตามและช่วยจัดระเบียบสังคมให้ดีขึ้น คัมภีร์นี้ใช้กลวิธีนำเสนอเรื่องด้วยการทำให้เกิดความน่ากลัว ด้วยการแสดงภาพความทุกข์ทรมานในนรกภูมิ การนำหลักธรรมมาดำเนินชีวิตอย่างง่าย ๆ จะช่วยให้พัฒนาชีวิตจิตใจของสังคมให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ดังนั้น หลักธรรมในจกกวาทิปนี จึงมีส่วนสำคัญที่ในการจัดระเบียบให้สังคมเจริญรุ่งเรืองไป และในหลักพุทธธรรมยังมีการทำให้เกิดความหวัง ที่จะได้ใช้ชีวิตในสุคติภูมิ ซึ่งเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้โน้มน้าวใจให้ปฏิบัติตนเป็นคนดี จะเห็นได้ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น มีจุดประสงค์ที่เหมือนกันคือเพื่อเป็นแนวทางในการจัดระเบียบสังคม ให้ปฏิบัติตนเป็นคนดี อันเป็นประโยชน์สูงสุดของมนุษยโลกที่อยู่อาศัยร่วมกัน ดังโอวาทของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ปริมาจารย์สายนักปฏิบัติที่ว่า “ชีวิตที่ยิ่งใหญ่คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตา และกตัญญู”

เอกสารอ้างอิง

Sarkisyanz, Manuel. (1965). *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution*.

Nijhoff: The Hague.

ชัชณะ ปันเงิน. (2560). “จกกวาทิปนี : ต้นแบบทางความคิดพุทธสัญลักษณ์ล้านนา”.

เรียกใช้เมื่อ 29 มกราคม 2561 จาก

http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/symbolanna/article01_page01.html

พระจักรกฤษณ์ ธีรธมฺโม. (2558). “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเทวดาในคัมภีร์จกกวาทิปนี”.

วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 6(1), 82-87.

พระมหากฤตวิทย์ อธิฐฐานโน (สนธิสุข). (2548). “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โลกที่ปกสารและจกกวาทิปนี”. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ สาขาวิชาปรัชญา*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สดุภณ จังกาจิตต์. (2520). “จักรวาลทีปนี กัณฑ์ที่ ๑ ๒ ๓”. ใน *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ แผนกวิชาภาษาตะวันออก*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนทร โชตติลิก. (2554). “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โลกที่ปกสารและจกกวาทิปนี”. ใน *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุภาพรณ ญ บางช้าง. (2533). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย เล่มที่ 2*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.